

'To open the great book of nature...'

Hoola van Nooten, 'Preface' in *Fleurs, fruits et feuillages*

Inhoud

7	-	Voorwoord
11	-	Inleiding
15	-	Nederland
23	-	Suriname
29	-	Noord-Amerika
45	-	Java
55	-	Een lommerrijk laantje
61	-	Schoolperikelen
65	-	Een voormalige blanke lusthof
79	-	Achtergrond
85	-	Leken, liefhebsters en professionals
99	-	Het florilegium
107	-	Receptie
113	-	Curieuze plantdieren
121	-	Vrome overwegingen
129	-	Een Javaans sprookje
135	-	Wereldse opwellingen
145	-	Bevrijding
151	-	Nalatenschap
167	-	Overdenkingen
171	-	Laatste woorden
175	-	Dankzegging
179	-	Bijlage 1
181	-	Bijlage 2
		<i>Fleurs, fruits et feuillages choisis</i>
		<i>de l'île de Java peints d'après nature</i>
264	-	Literatuur
276	-	Register
280	-	Colofon

Voorwoord

In het depot van de Speciale Collecties van de bibliotheek van Wageningen University & Research (WUR) liggen ze gezusterlijk bij elkaar: maar liefst vijf exemplaren van het lijvige *Fleurs, fruits et feuillages choisis: de la flore et de la pomone de l'île de Java*. Het door Madame Berthe Hoola van Nooten (1817-'92) geschreven en geïllustreerde botanische werk over tropische planten verscheen in 1863, waarna er nog twee latere drukken volgden. Door onderzoekers van de WUR (en haar voorgangster de Landbouwhogeschool) wordt het boek als één van de sleutelwerken gezien op het gebied van de beschrijving en verbeelding van tropische planten. Dit is waarschijnlijk de reden dat er van het boek meerdere exemplaren in de collectie aanwezig zijn die bovendien ook nu nog zeer regelmatig ter inzage worden gevraagd en zonder uitzondering altijd grote bewondering oogsten.

In het boek worden op Java voorkomende planten, struiken, bloeiende bomen en eetbare vruchten beschreven en op ware grootte afgebeeld. Het vakvrouwschap van Hoola van Nooten is onmiskenbaar; de tekeningen zijn natuurgetrouw en zeer gedetailleerd. Daarnaast tonen de compositie en stijl van de

tekeningen haar kunstzinnige talenten. En hoewel zij zichzelf omschrijft als een amateurbotanica, geven de door Berthe verzorgde teksten bij de platen blijk van haar uitgebreide kennis van de plantenwereld.

De gedrukte platen zijn bovendien één van de mooiste voorbeelden van chromolithografie, een relatief nieuwe kleurendruktechniek in de tweede helft van de negentiende eeuw. De platen zijn met de hand bijgekleurd en afgewerkt, onder andere met was, waardoor de kleuren zijn verlevendigd en de afbeeldingen als het ware van het papier afspatten.

Een wetenschappelijk werk en een kunstwerk in één, daar wil je als conservator zoveel mogelijk context bij hebben, zodat je het werk de plek en de status in de collectie kunt geven die het verdient. Op zoek naar informatie kwam ik op het spoor van David Apollonius Coppoolse, die online een groot aantal achtergrondartikelen over Berthe Hoola van Nooten heeft gepubliceerd. Ik woonde in 2023 in Museum Bronbeek een presentatie van David en mede-onderzoeker Marcel van Dorst bij en sprak na afloop uitvoerig met hen over de zoektocht naar Berthes levensverhaal.

<
Sterculia nobilis (detail); Ned. thaise of rode kastanje; Zuidoost-China; in Hoola van Nooten, *Fleurs, fruits et feuillages* plaat 11; chromolithografie, 57 x 43 cm

Davids ontdekkingsreis naar Berthe begon ruim 20 jaar geleden, toen hij in een antiquariaat de zwaar gehavende overblijfselen van een exemplaar van de *Fleurs, fruits et feuillages* ... vond en besloot deze mee naar huis te nemen. Gegrepen door de schoonheid van de tekeningen ging hij, samen met compaan Marcel, op zoek naar informatie over de maakster van dit moois. En die informatie vond hij, meer dan ruimschoots.

De minutieus uitgewerkte levensgeschiedenis verhaalt niet alleen over Berthes talent als botanisch tekenares. De oorspronkelijk in Wageningen opgegroeide godsvruchtige domineesdochter had daarnaast ook een turbulent en avontuurlijk leven. Ze woonde in diverse uithoeken van de wereld, waaronder Nederlands-Indië en Suriname, vaak onder zeer gecompliceerde levensomstandigheden. Ze leverde bovendien de bijzondere prestatie om als weduwe en moeder van vijf kinderen, woonachtig in Nederlands-Indië, een door haar geschreven en getekend botanisch werk in olifantsformaat uitgegeven te krijgen.

Berthes levensverhaal biedt stof tot discussie over en reflectie op de koloniale geschiedenis van Nederland, geeft inzichten in het wetenschappelijk speelveld van de negentiende eeuw en schetst ook de positie van de vrouw in deze tijd. Het raakt hiermee aan belangrijke maatschappelijke thema's als meerstemmigheid, diversiteit en inclusie die naar mijn mening niet vaak genoeg onder de aandacht kunnen worden gebracht.

Ik ben daarom heel blij dat David en Marcel hun onderzoeksresultaten en de daaruit volgende artikelen nu als een lopend verhaal aan het papier hebben toevertrouwd.

Het resultaat: een boeiende biografie die geschreven MOEST worden.

Die ligt nu voor u. Ik wens u veel leesplezier!

drs. Anneke Groen
Conservator Speciale Collecties – Wageningen
University & Research – Library

>
Citrus medica sarcodactylis (detail); Ned. vingercitroen of 'Hand van Boeddha'; inheems op Java; in Hoola van Nooten: *Fleurs, fruits et feuillages* plaat 23; chromolithografie, 57 x 43 cm

Nederland

‘...en het was morgen geweest, de eerste dag.’

Genesis 1:5

De notities van Bloys van Treslong Prins blijken correct. Volgens de originele, handgeschreven geboorteregisters van de stad Utrecht uit 1817 kwam Berthe Hoola van Nooten op twaalf oktober van dat jaar ter wereld.¹ De plek waar dat gebeurde zou profetisch zijn: een van de bijgebouwen van de Latijnse School (later het Stedelijk Gymnasium), gelegen aan de toenmalige Kromme Nieuwe Gragt, destijds veel romantischer ook wel de Regenboog van St. Pieter genoemd. Berthes eerste naam was Bartha Hendrica Philippina van Dolder. De aangifte werd als volgt opgetekend:

‘1817, 12 oktober: ‘N 797. Op heden den veertiende October Achtien hondert Zeventien, des voornoemsten half Elf uren is voor mij Hr. Paulus Adriaan Beelaerts Raad der Stad Utrecht gecommitteerd tot waarneming van den Civilen Staat verklarende de Heer Johannes Wilhelmus van Dolder, Predikant te Nederlangbroek en dertig jaren, wonende te Nederlangbroek zijnde geassisteerd met twee Getuigen.’

De laatsten, Bastiaan Batenburg (Berthes opa van moeders kant) en Hermanus Karsten (de conrector van de school), verklaarden daarbij dat

‘Mejuffrouw Philippina Maria Batenburg deszelfs Wettige Vrouw geboren te Cuilenborg, en drie en twintig jaren bevallen is ten huize van de Eerste Getuige op den twaalfde dezer maand, des avonds ten Agt uren Van een Kind t welk mij gebleken is te zijn van t vrouwelijk Geslagt aan of welk zij de Voornamen Van Bartha Hendrica Philippina heeft gegeven heb ik na die verklaring dezen Acte geformeerd die de Heer Beelaerts en de beiden Getuigen via gedane Lecture met mij ondertekend hebben. [getekend] B. Batenburg/J.W. Van Dolder/Hs Karsten/P.A. Beelaerts’

De moeder van Berthe, Philippina Maria (1793-1833), was onderwijzeres aan een meisjesschool, haar vader, Johannes (Joannis) Wilhelmus van Dolder (1788-1832), Nederlands Hervormd predikant in Nederlangbroek, eerder in Blauwkapel en Maartensdijk. Voordat hij met Philippina in het huwelijk trad,

<

Berthe Hoola van Nooten, ongetiteld, ongedateerd, door Moritz Calisch, olieverf op doek, inclusief houten lijst 115,6 x 94,5 x 3,9 cm, volgens nazaat en familiebiograaf Julius Paul Barth (ongepubliceerd) geschilderd in 1837; Collectie Wereldmuseum Coll.nr. TM-5575-1

* 1. *Utrechtse Geboorteregisters 1817* (toegangnr 481 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, inventarisnr 97-01, aktenr 797)

was Johannes al een keer getrouwd geweest. Uit die echtverbintenis, met een zekere Aaltje de Vries (1795-1815), stamde de in Maartensdijk geboren Vincent Jacob van Dolder (1815-'76).² Met deze halfbroer, een ambitieuze zakenman die later onder meer succesvol was in de Indische suikerhandel, zou Berthe in haar verdere leven nog vaak en intensief te maken krijgen.

Nadat vader Johannes als 'leraar in den Dienst des Evangeliums' in Wageningen was beroepen,³ richtte moeder Philippina daar een eigen 'Opvoedings-Inrigting voor Jonge Juffrouwen'⁴ op. De school schijnt niet lang te hebben bestaan.⁵ Ze was gevestigd in het Bassecour ('Diepe hof'), een kolossaal pand dat in

't Latijnsche School – / geteekend door C.W. Hoevenaer / naar een schilderij van P.C. Wonder – / geschilderd in 1817. / afgebroken in den Jare 1833.; door Cornelis Willem Hoevenaer, pen in bruin, penseel in kleur, (waterverf), ca 1835, naar een (verloren gegaan?) olieverfschilderij van Pieter Christoffel Wonder uit 1817; Utrechts Archief, catalogusnummer 31419

1876 het hoofdgebouw zou worden van de Rijks Landbouw- en Hoogere Burgerschool, de huidige Wageningen University & Research.⁶ Eigenaar van het gehele complex was Conradus Schwierts (1752-1828), een veelzijdig man die gewoonlijk als theoloog en predikant werkzaam was. Schwierts hield er een enigszins verrassende hobby op na: het ontwerpen van bakstenen.⁷ Als kennelijk nogal praktisch ingesteld christen bezat hij ook een heuse slavenplantage, de verleidelijk geheten 'De Uitvlugt', in Berbice, tot 1814 een Nederlandse kolonie ten westen van Suriname.⁸

In het Bassecour in Wageningen waren Conradus en Berthe elkaars burens: op nummer 462 woonde de familie Schwierts, op nummer 463 de familie Van Dolder.⁹ Het is dus goed mogelijk, los van de contacten van haar toekomstige schoonfamilie, dat hier een van de vroegste aanleidingen ligt van Berthes latere emigratie naar Amerika.

Berthe was vernoemd naar haar grootmoeder van vaderskant, Bartha van de Pol (1756-'94). Naast twee zussen, Henriëtte Antonia Margaretha (1822-'92) en Elisabeth Frederica Marianne ('tante Betsie', 1825-1900), had Berthe twee volle broers. Dat waren de al op tweeëntwintigjarige leeftijd naar Indië vertrokken en daar jonggestorven Jacobus Jo(h)annes Wilhelmus (1820-'43)¹⁰ en Johannes Wilhelmus (roepnaam Jan). De laatste werd in 1832 geboren, en is op Java enige tijd als directeur van de 'Batavia'sche Ambachtsschool' werkzaam geweest.¹¹ Hij overleed pas in 1919. Overige biografische gegevens blijven schaars. Wat we wel weten, is dat Berthe al op vijftienjarige leeftijd wees werd. Waarschijnlijk is ze toen opgevangen door een van de ongetrouwd gebleven zussen van haar moeder. Op 29 april 1835 slaagde Berthe in Wageningen voor het eindexamen 'meisjesschoolhouderes',¹² waaronder ook het vak tekenen viel.

* 2. Zie bijvoorbeeld Adam, 'Geslacht van Dolder' (typoscript/manuscript) * 3. *Boekzaal der geleerde wereld Julij 1819* p.222 * 4. Zie bijvoorbeeld *Amhemsche Courant* 21 februari 1926 * 5. In de *Opregte Haarlemsche Courant* van 2 oktober 1830 ('Vervolg') wordt vermeld dat Philippina zich aanbood als 'hulp in eene Burger Huishouding', dat wil zeggen, al binnen enkele jaren na de oprichting van haar eigen meisjesinstituut * 6. Gast, 'Andries Lau', in *Oud Wageningen* p. 20 * 7. Vermeulen, 'Een indruk van steen', in *Encyclopedie grofkeramiek* * 8. Gast, 'Andries Lau', in *Oud Wageningen* p. 21 e.v. * 9. *Kadastrale Atlas Gelderland 1832 Wageningen* * 10. *Nederlandsche Staats-courant* woensdag 17 september 1845 * 11. *De Locomotief* woensdag 4 december 1888 * 12. 'Schoolnieuws', in *Nieuwe bijdragen* (1835) pp. 576-577: 'Lijst van schoolhouderessen, die door de Provinciale Commissiën van Onderwijs, in [...] 1835 geëxamineerd zijn en de Algemeene Toelating verkregen hebben. [...] Bartha Philippina Henrica van Dolder, den 29 April 1835, oud 17 jaren, geëxam. in Gelderland. Te Wageningen'

'Suriname. Een plantaadje Slavenkamp', door J.E. van Heemskerck van Beest, uit *Voorduin: Gezigten uit Neerland's West-Indien* (1860-'62); chromolithografie, 34 x 46 cm

De godvruchtige Schwiers was zeker niet de enige slavenhouder in Berthes omgeving. De familie Hoola van Nooten, een opkomend patriciërsgezin,¹³ telde zelfs meerdere leden die financiële belangen hadden in plantages waarop gekochte of domweg buitgemaakte mannen en vrouwen uit Afrika tewerkgesteld werden. Een oudoom van de latere echtgenoot van Berthe, de Compagnie-bewindhebber Sebastiaan van Nooten Jansz. (1748-1830),¹⁴ beheerde in ieder geval vanaf 1792 in Suriname grote pakketten aandelen in twee van zulke ondernemingen.¹⁵ De ene betrof de idyllisch

geheten Hof van Eden¹⁶ (*The Garden of Eden*), dat lag in de kolonie Essequibo, de andere de net zo onschuldig klinkende *The Kitty* (ook wel *Ketty*), gesitueerd in Demerary, een toen nog Nederlandse plantage eveneens ten westen van Paramaribo. Zoveel paradijselijkheid als de namen doen vermoeden was er natuurlijk niet te vinden: op de eerste werkten in 1832 bijna vierhonderd mensen als slaaf,¹⁷ op de laatste meer dan driehonderd.¹⁸ Nadat de eigenaar van *The Kitty*, de Schot Thomas Cuming (ca 1740-1813),¹⁹ wegens tijdelijk geldgebrek deze had

* 13. *Nederland's Patriciaat* 1967 p. 240 e.v. * 14. Op 'De lyst van uitgezeilde Surinaam's- [...] Vaarders van het jaar 1802' (zie bibliografie) wordt Sebastiaan als 'boekhouder' genoemd * 15. Zie bijvoorbeeld Elias, *De Vroedschap* p. 1027, Van de Voort, *De Westindische plantages* p. 306; Het Utrechts Archief 'J.F. Gobius procuratie 29.09.1783 akte 40' (over de handel in slaven op de plantage Belle Vue) en *ibid.*, 'D.W. van Vloten registratie 15.02.1777' (over het aandeel van Sebastiaan in dezelfde plantage etc); voor relevante links van deze website zie 'Het Utrechts Archief' * 16. Voor de ligging van deze plantage zie bijvoorbeeld Den Heijer et al., *Grote Atlas van de West-Indische Compagnie II* pp. 116 en 136 * 17. 'Centre for the Studies of the Legacies of British Slavery', '1832, Paradise' * 18. *Ibid.*, '1832, Kitty' * 19. Voor diens seksuele uitpattingen met inlandse vrouwen en de daaropvolgende problemen met de erfenis van zijn 'natuurlijke' kinderen, zie bijvoorbeeld Alston, 'Slaves & Highlanders'

Java

‘Wat volle Plantengroei, den horizon omvaâmend!’

Ten Kate, *De Schepping* p. 59

De halve-wereldreis was daarmee niet voorbij. Vanaf de reede moesten Berthe en de kinderen via het kilometerslange Havenkanaal nog afgezet worden bij de Kleine Boom, een eenvoudig douanegebouwtje aan een van de havenkades, ook wel bekend als Kantoor der Recherche of Inklaringskantoor.¹ Door de afgelegen ankerplaats was daar aanvankelijk maar weinig van te zien: ‘Van het beloofde land ontwaarde men slechts héél in de verte eene flauwe lijn, die den vorm aangaf van het Pangerango-gebergte in het binnenland.’² Om daadwerkelijk aan land te komen moest eerst worden overgestapt op veel kleinere ‘overzetbootjes’.³ Dat omwisselen was een heel gedoe, altijd tijdrovend en vaak hachelijk. Bij stormweer konden er zelfs gewonden en doden vallen, waardoor al te plichtsgetrouwe Europese kapiteins het werk meestal niet lieten klaren door hun eigen, relatief dure matrozen, maar door veel goedkopere lokale roeiers die met hun honderden prauwen (‘bakken’

of ‘tambangans’)⁴ voortdurend in de haven heen en weer dobberden. In alle windrichtingen keek de fris gearriveerde weduwe uit op glibberige, uitgestrekte,

Haven van Batavia, fotografie, ongetiteld, ongedateerd (ca 1865); Woodbury & Page, foto genomen richting het noordoosten, met rechts de Kleine Boom (aan het water), daartegenover de stadsherberg, en links (weglopend) het begin van het Havenkanaal, met de uiteindelijke reede net buiten beeld

<

Vruchten van *Syzygium jambos* (detail), Ned. rozen- of waterappel, inheems op Java, Zuidoost-Azië, in Hoola van Nooten: *Fleurs, fruits et feuillages* plaat 30; chromolithografie, 57 x 43 cm

* 1. Zie bijvoorbeeld Merrillees, *Batavia* p. 24 e.v.; de naam ‘Boom’ komt van de houten balk die over het water werd gelegd om schepen tegen te houden zolang zij nog niet door de douane waren gegaan, zie bijvoorbeeld *Excursiegids voor Oud-Batavia* p. 22 * 2. Perelaer, *Het kamerlid Van Berkenstein. Deel I Batavia* p. 35 * 3. Van ‘t Veer, ‘Tussen katzwijn en orkaan’, in *Indische Letteren* september 2015 p. 167 * 4. Voor ‘Bakken’, zie Van de Velde, *Gezigten uit Neêrlands Indië* pp. 3 en 4, voor tambangans, zie Nieuwenhuys, *Baren en oudgasten* p. 34

en door 'verderfelijke uitwasemingen'⁵ geplaagde slikvelden en zoutwaterplassen.⁶ Verlaten visvijvers vulden de eindeloze vlakke.

De wijk rondom het voormalige Casteel, de Kota,⁷ stond in VOC-tijden bekend als de 'magtige Koningin van 't Oosten',⁸ maar die gloriëtijd lag ver achter haar.⁹ Het 'kerkhof der Europeanen',¹⁰ zo werd de door malaria geteisterde stad steeds toepasselijker genoemd. Een van Berthes tijdgenoten, de Engelse natuuronderzoeker Alfred Russel Wallace (1823-1913), mocht Java dan het '...schoonste en belangwekkendste' exotische eiland ter wereld vinden,¹¹ de eerste kennismaking met de hoofdstad van Indië zal voor elke wereldreiziger een flinke schok zijn geweest. Overall zag je min of meer vervallen panden, de schamele restanten 'van de grootheid der voormalige [...] Compagnie'.¹² Tientallen jaren daarvoor had een Nederlandse adelborst de omgeving al beschreven als een 'smerige en walgelijke buurt',¹³ een gevaarlijke plek om zo snel mogelijk te vergeten. Nog veel later, tegen het einde van de eeuw, deed het eindeloze havenkanaal met zijn 'trübschmutziges Wasser'¹⁴ de Oostenrijkse botanicus Gottlieb Haberlandt (1854-1945) van afkeer terugdeinzen en bijna weer vertrekken. In dit broeierige havengebied, vol oude pakhuizen en afgeladen toko's, leefden destijds 'enkel' niet-blanke slaven, Arabieren, honderden Portugese afstammelingen 'zoo zwart als negers',¹⁵ duizenden 'onzindelijke'¹⁶ Chinezen, tienduizenden Javaanse 'inboorlingen'¹⁷ en ontelbare dus ook hier welig tierende muskieten. Al deze bewoners werden, buiten strikt noodzakelijke kantooruren, angstvallig gemedend door hun Hollandse landgenoten.¹⁸ Berthe zou de stad geregeld, maar het eiland nooit meer verlaten.

Berthe was zeker niet de eerste vrouw die de wijde wereld introk, op zoek naar nieuw of verloren geluk. Europeanen die hun fortuin in het verre Indië wilden uitproberen, moesten in elk geval van goeden huize komen¹⁹ of over de juiste connecties beschikken. In de praktijk waren het natuurlijk vooral mannen die zich aan gevaarlijke reizen waagden. Zij trokken eropuit, hun echtgenotes bleven veilig thuis.²⁰ Als er al vrouwen waren die het grote avontuur zochten, gebeurde dat vrijwel nooit zonder begeleiding van een man.²¹ Daarbij een al te voortvarende indruk te wekken was sowieso uit den boze.²²

Om enkele van de bekendste uitzonderingen uit Berthes tijd te noemen: de altijd ongetrouwd gebleven amateurbotanica en Darwin-correspondente Marianne North (waarover later meer), de succesvolle Engelse reisschrijfster Isabella Bishop *née* Bird (1831-1904), de militante en al op eenentwintigjarige leeftijd beroemd geworden Patagonië-experte Lady Florence Caroline Dixie *née* Douglas (1855-1905), de Afrika-reizigster Mary Kingsley (1862-1900), het vroeggestorven feministische boegbeeld avant la lettre Isabelle Eberhardt *née* Trophimowsky (1877-1904), de Engelse socialite Lady Hester Stanhope ('de Amazone van Libanon', 'de Koningin van Palmyra'; 1776-1839), en onze eigen Haagse, onvervaarde, in de Sahara door een roofoverval van Toearegs om het leven gekomen ontdekkingsreizigster Alexine Tinne (1835-'69).

Maar vrouwen als zij waren dus zeldzaam.²³ Ook Berthe had dit al opgemerkt, eerst aan boord van de geheel *lady-loze* *Chatsworth* en later op de *Resident van Son*, waar de kapiteinsvrouw haar enige volwassen seksegenote was. Soms leek het wel alsof publicerende reizigsters amper bestonden. Nog op het einde van de negentiende eeuw kwamen er op de titelpagina's

* 5. Van de Velde, *Gezigten uit Neêrlands Indië* p. 4 * 6. Zie bijvoorbeeld *Kaart van Batavia en omstreken met inbegrip van de reede en omliggende eilanden* (1860; Rijksuniversiteit Groningen) * 7. Zie bijvoorbeeld Heuken, *Historical Sites* p. 21 * 8. Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën Vierde deel I 'Beschrijving van de stad Batavia'* p. 229 * 9. Zie bijvoorbeeld Honings, *De ontdekking van Insulinde* p. 136 * 10. Zie bijvoorbeeld Andersson, *Een reis om de wereld* p. 324 en Guleij en Knaap, *Het grote VOC boek* p. 142 * 11. Wallace, *Insulinde* dl. 1 p. 167 * 12. Gevers Deynoot, *Herinneringen* p. 29 * 13. Huyssen van Kattendijke, *Met prins Hendrik naar de Oost* p. 104 * 14. Haberlandt, *Eine botanische Tropenreis* p. 195 * 15. Schuh, *De zending* p. 4 * 16. Gevers Deynoot, *Herinneringen* p. 29 * 17. Jagor, 'Reizen over Java', in Rietstap, *De wereldbol Vierde Deel* p. 288 * 18. Zie bijvoorbeeld North, *Recollections Vol. I* p. 255 * 19. Lebret, *Op reis* p. 22 e.v. * 20. Zie bijvoorbeeld *Het is geen kolonie* p. 10 e.v. * 21. Taylor, *Smeltkroes Batavia* p. 163 en Wever en Van Thal, *Victoria's Subjects* p. 34 * 22. Honings, *De ontdekking van Insulinde* p. 311 * 23. Voor een uitgebreide compilatie van historische reisverslagen van vrouwelijke reizigers zie bijvoorbeeld Morris, *The Virago Book of Women Travellers* passim

'Aanlegplaats te Batavia [Kleine Boom]. (Een stoomboot bij den wal, in de verte [richting het zuiden] ophaalbrug); uit Perelaer: *Het kamerlid Van Berkenstein*. Deel I, *Batavia*, plaat 4, Leiden 1888; chromolithografie, 17,1 x 23,4 cm

van de meer dan vierduizend 'boekwerken'²⁴ in de bibliotheek van 's Lands Plantentuin in Buitenzorg (Bogor) welgeteld *twee* vrouwelijke auteursnamen voor, die van Hoola van Nooten en de Weense wereldreizigster Ida Pfeiffer *née* Reyer (1797-1858).²⁵ De dubbele oceaanocht van Berthe was dus zeker gewaagd. Toch had ook zij voor de persoonlijke 'protection'²⁶ van haar en de kinderen een man meegenomen, D'Aubigny, de al genoemde neef van haar overleden Dirk. Een wat oudere tijdgenoot, de

politicus Willem Theodoor Gevers Deynoot (1808-'79), raadde het dames uit Europa ronduit af om in hun eentje naar Indië te reizen. Dat ongevraagd advies (tegenwoordig 'mansplaining' genoemd) was volgens de Rotterdamse jonker vooral vanuit 'zedelijk oogpunt'²⁷ ingegeven, wie of wat hij daarmee ook precies bedoelde. Zulke opmerkingen worden misschien wat begrijpelijker, hoewel niet minder omineus, als men zich realiseert dat er op Java rond die tijd meer dan twintigduizend Westerse mannen woonden tegen een

* 24. Burck, 'Het herbarium', in Treub, 's Lands Plantentuin p. 232; zie ook Treub, *Catalogus* p. vii * 25. Treub, *Catalogus* p. 89 (Pfeiffer) en pp. 57 en 76 (Hoola van Nooten); overigen schijnt juist Ida Pfeiffer de eerste vrouw geweest te zijn die in haar eentje, dus zonder mannelijke begeleiding, op wereldreis ging, zie *Het is geen kolonie* p. 25 * 26. Hoola van Nooten aan Dunlap, brief d.d. 9 mei 1855 * 27. Gevers Deynoot, *Herinneringen* p. 2

Nalatenschap

'...all the glory of the world would be buried in oblivion,
unless God had provided mortals with the remedy of books'

De Bury, *Philobiblon* p. 17

Berthes leven raakte al snel weer in vergetelheid. Slechts af en toe horen we over zaken die haar postuum betreffen. Op 31 juli 1902 ontving schoonzoon Gustav Carl nog een officiële brief namens de Europeesche Begraafplaats in Batavia over de aankoop van Berthes graf. Het kerkhof ging daarin akkoord met de overname van het perceel voor de som van fl 50,- (nu zo'n € 500,-), en tevens met de bevoegdheid om op het graf een christelijk kruis te laten zetten.¹ Dat laatste was eerder kennelijk niet gebeurd.

In deze jaren heeft broer Jan nog diverse naspeuringen gedaan naar een 'miljoenerfenis' die zijn zuster door een geheimzinnige 'Brits-Indiër' uit Batavia zou zijn nagelaten.² Dit moet wel 'wishful

thinking' geweest zijn, hoewel het onvoorstelbare natuurlijk altijd mogelijk is. Tenslotte bleek het verhaal van Berthes ontmoeting met een jonge Russische prins die haar een schitterende diamanten armband had gegeven, wel degelijk echt te zijn gebeurd, hoe sprookjesachtig dat ook had geklonken.

Rond diezelfde tijd verdwenen de botanische activiteiten van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging steeds meer naar de achtergrond. Uiteindelijk zouden deze geheel ondergeschikt gemaakt worden aan die van 's Lands Plantentuin in Buitenzorg³ (vanaf 1945 officieel 'Bogor' genoemd).⁴ Dankzij een 'vorstelijke'⁵ particuliere gift uit Nederland waren al in 1898 de plantenboeken van

<

Spathiphyllum commutatum (detail); Ned. lepelplant of vredeslelie; inheems, de Filipijnen; in Hoola van Nooten: *Fleurs, fruits et feuillages* plaat 14; chromolithografie; 57 x 43 cm; deze plant werd pas in 1857 voor het eerst officieel beschreven door een collega van Junghuhn, de Oostenrijker Heinrich Wilhelm Schott (1794-1865); kennelijk was Berthe hiervan niet op de hoogte, want volgens haar waren het juist Teijsmann en zijn assistent Binnendijk geweest ('T. et B.') die deze 'dazzling white' gekleurde aronskelkachtige als eersten hadden gevonden (en later getypeerd), in 1860, op Menado (Manado), tijdens een botanische excursie door de Molukken; hun Latijnse soortnaam *Spathiphyllopsis minahassae* is inmiddels vervallen; de tegenwoordig wereldwijd populaire, immergroene en schaduwminnende plant kwam vroeger veelvuldig voor op de berghellingen van het schiereiland Minahasa (Noord-Celebes), in uitgestrekte, bont witgroen gevlekte velden van 'marvelous beauty'; ze staat symbool voor onschuld, sterven, maar ook voor heropstanding, wedergeboorte

* 1. De Commissie van de Europeesche Begraafplaats aan Gustav Carl Degent (schoonzoon Berthe), originele brief d.d. 31 juli 1902, ongepubliceerd, in bezit van Gilbert Degent, een Franse nakomeling van Berthe; het perceel betrof 'no 302, afdeling III' * 2. Hupka-Barth, 'Poging tot necrologie' * 3. De Wit, 'De K.N.V. en de botanie in Indië', in *Gedenkboek Koninklijke Natuurkundige Vereeniging* p. 168 * 4. Een van de vele verklaringen voor de inheemse naam 'Bogor', is dat deze afgeleid zou zijn van het Maleise woord voor de gebangpalm (tegenwoordig *Corypha utan*), zie De Clercq, *Nieuw Plantkundig Woordenboek* p. 210 (als *Corypha gembanga*); ook de arengpalm (*Arenga pinnata*) wordt in dit verband wel genoemd * 5. De bibliotheek van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging en die van 's Lands Plantentuin bevatten toen inmiddels elk ruim tienduizend 'boekdeelen' (Haeckel, *Uit Insulinde* p. 79), dus na hun samenvoeging in 1898 te Bogor in totaal meer dan twintigduizend banden, los van de eveneens aanwezige vele duizenden brochures en afdrukjes van verhandelingen

Croton

PLAAT

1

(1ste afl., 1863)

HUIDIGE WETENSCHAPPELIJKE NAAM

Codiaeum Variegatum (L.) Rumph. ex A. Juss.,
fam. Euphorbiaceae

ENGELSE NAAM

Variegated laurel

TEIJSMANN EN BINNENDIJK

Codiaeum sp.

OORSPRONKELIJK

Inheems op Java

Plant. exsiccata nomine pat. N° 1000. in herb. bot. Hort. & Botanic.

Icones. Tab. 100. 1. Antheridium. 2. Ovary. 3. Style. 4. Stigma.

CODIAEUM VARIEGATUM.

From the Garden of the University of Cambridge.

Amherstia

PLAAT

2

(1ste afl., 1863)

HUIDIGE WETENSCHAPPELIJKE NAAM

Amherstia nobilis Wall., fam. Fabaceae

ENGELSE NAAM

Orchid tree, Pride of India

TEIJSMANN EN BINNENDIJK

Amherstia nobilis

OORSPRONKELIJK

Birma, Zuidoost-Azië

N. 1. Flowering branch and 2. Detail of the flower.

Illustrated from a specimen sent by Dr. J. J. Smith, New York.

ADIANTUM NODOSUM WALL.

1850. G. S. S. 1850.

Pompelmoes

PLAAT

3

(1ste afl., 1863)

HUIDIGE WETENSCHAPPELIJKE NAAM

Citrus maxima (Burm.) Merr.,

fam. Rutaceae (= *Citrus grandis* x *Citrus sinensis*)

ENGELSE NAAM

Pomolo

TEIJSMANN EN BINNENDIJK

Citrus decumana

OORSPRONKELIJK

Zuidoost-Azië

From a drawing made for the Botanical Society of London in 1840.

From a drawing made for the Botanical Society of London in 1840.

CITRUS DECURVA.

Orange.